

1. Emócie v staroveku a dnes

Hoci pojem emócií je moderný, už u gréckych filozofov (predovšetkým u Aristotela¹ a stoikov²) nachádzame myšlienky o tom, že medzi duševnými hnutiami označovanými jedným výrazom (πάθος, pl. πάθη)³ existuje dôležitá podskupina s osobitným charakterom. Ide o také odozvy na vonkajšie podnety, ktoré nie sú inštinktívne, ale zakladajú sa na našom vyhodnotení existujúcej alebo potenciálnej situácie. Patria sem napríklad hnev, vďačnosť, láska, nenávisť, zľutovanie, závisť, hanba, strach...

Svojím racionálnym komponentom sa emócie odlišujú od iných duševných reakcií, lebo vďaka nemu sa s nimi dá pracovať, dajú sa ovládať. Napr. hnev vzniká ako odozva napr. na urážku. No ak ukážeme, že urážka nebola úmyselná, automaticky zmiernime emocionálnu reakciu dotknutého človeka. Preto si emócie získali miesto jednak v etických úvahách starovekých filozofov, jednak v rétorickej teórii a praxi.

Emócie sú aj predmetom záujmu moderných vedcov – predovšetkým psychologov, ale aj mnohých iných disciplín, ktoré sa venujú skúmaniu rozličných kultúr. Vieme totiž, že hoci emócie sú vlastné všetkým ľuďom, predsa existujú kultúrne rozdiely. Rôzne kultúry majú rôzny zoznam emócií, ktoré si uvedomujú a pomenúvajú. Napr. staroveké Grécko nepoznalo ani žiarlivosť (v ľúbostných vzťahoch), ani osamelosť, ktorá trápi dnešných ľudí. Na druhej strane moderná Európa nepozná starogrécky ζήλος, čo pre nedostatok lepšieho výrazu prekladáme veľmi nepresne ako »súťaživosť«.

Takisto aj pri emóciách, ktoré vnímajú obe kultúry, môže byť a býva rozdiel v sémantickom zábere. Klasickým príkladom je hnev (ὀργή)⁴ – skazonosná emócia, ktorá veľmi trápila starovekých ľudí, lebo vždy viedla k násilnej protiakcii.⁵ Achilleov hnev bol príčinou trójskej vojny. O takomto deštruktívnom hneve sa hovorí aj v *Biblii* – Ježiš ho klasifikuje ako predstupeň vraždy: »Počuli ste, že otcom bolo povedané: Nezabiješ! Kto by teda zabil, pôjde pred súd. No ja vám hovorím: Pred súd pôjde

Helena PANCZOVÁ

Katedra biblických a historických vied,
Teologická fakulta Trnavskej univerzity, Bratislava

Interpretácia a preklad starovekých emócií v modernej slovenčine: niekoľko biblických gréckych príkladov

Interpretation and translation of ancient emotions in modern Slovak: Some examples from biblical Greek

Emotions present a challenge for the translator. Although they are natural to all people, different cultures have different kinds of emotions they perceive and name. But even with emotions that are known in both cultures, there may be a difference in their semantic range. So, the translator cannot rely on 'one to one' equivalence and, as the first step, s/he must do semantic analysis of the lexeme(s). This article analyses Greek expressions φθόνος (*phthónos*), ζήλοσ (ζήλοσ) (*zēlos*) among the ancient Greeks and in the Bible, which cover with complex equivalence the spectrum of emotions of 'envy – lack of generosity – jealousy about status – jealousy in love – competitiveness/zeal'. It is remarkable that the idea of jealousy in love appears for the first time in the Bible where God is jealous about his beloved people. Situations in older Greek literature, where we would suspect jealousy, were interpreted as various expressions of envy. The Septuagint translators used the expression ζήλοσ, even though it denoted a different emotion, roughly 'zeal'. The approximation of ζήλοσ with the lexemes φθόνος and ζήλοσ advanced still further and they became synonymous. So, the second step the translator must do is situation analysis of the respective text passage. Only then there is hope that the interpretation of emotions will be correct.

Keywords: (Slovak) Bible translations; Ancient Greek; terminology; emotions; envy; jealousy; zeal
Number of characters / words: 23 156 / 3 398
Number of tables: 2
Secondary language: Ancient Greek; Hebrew

¹ KONSTAN, David: *The Emotions of the Ancient Greeks: Studies in Aristotle and Classical Literature*, Toronto – Buffalo – London: Toronto University Press, 2006. Aristotela budem citovať a parafrázovať podľa slovenských prekladov: ARISTOTELES: *Etika Nikomachova*, preložil Július ŠPAŇÁR, Bratislava: Pravda, 1979; ARISTOTELES: *Poetika – Rétorika – Politika*, preložili Miloš OKÁL a Peter KUKLICA, Bratislava: Tatran, 1980.

² GRAVER, Margaret R.: *Stoicism and Emotion*, Chicago – London: The Chicago University Press, 2009.

³ Výraz πάθος, ktorý súvisí so slovesom πάσχω (»trpieť, podliehať niečomu«), označuje rôzne psychické stavy zasiahnutosti.

⁴ Menej často θυμός, poeticky μῆνις, χόλος. Porov. CAIRNS, D. L.: *Ethics, Ethology, Terminology: Iliadic Anger and the Cross-cultural Study of Emotion*, in: BRAUND, Susanna – MOST, Glenn W. (eds.): *Ancient Anger: Perspectives from Homer to Galen* [= Yale Classical Studies, 32], Cambridge: Cambridge University Press 2003, s. 11-49.

⁵ HARRIS, William V.: *Restraining Rage: The Ideology of Anger Control in Classical Antiquity*, Cambridge (MS) – London: Harvard University Press, 2004, s. 401-402.

každý, kto sa na svojho brata hnevá (ὁ ὀργιζόμενος).⁶ Na druhej strane v súčasnosti v slovenčine (aj v iných jazykoch) má výraz »hnev« podstatne slabší náboj – súrodenci sa navzájom hnevajú, rodičia sa hnevajú na deti, deti na rodičov, hnevajú sa na seba manželia aj priatelia, no (väčšinou) nikto nechce tomu druhému ublížiť... Nemáme výraz, ktorý by vyjadril vražednú dimenziu hnevu. (Možno je to aj preto, že v súčasnej spoločnosti sa vážne spory medzi občanmi dajú riešiť prostredníctvom súdov.)

Ako vidíme, téma emócií je relevantná aj pre nás prekladateľov zo starovekých jazykov. V tomto príspevku sa pokúsím poukázať na niekoľko problémov súvisiacich s ich interpretáciou a prekladom. Budem sa venovať gréckym výrazom φθόνος (»závisť, nežičlivosť«), ζηλοτυπία (»nežičlivosť, žiarlivosť«) a ζήλος (»súťaživosť, horlivosť, žiarlivosť«). Ako vidíme na ich slovenských ekvivalentoch, nejde tu o jednoduchú korešpondenciu »jedno jednému«, ale skôr o akési emocionálne spektrum, ktoré pokrývajú uvedené pojmy s rozmanitou korešpondenciou.

2. Gréci: Závisť, nežičlivosť a žiarlivosť o status (φθόνος, ζηλοτυπία)

2.1. Závisť a nežičlivosť

Aristoteles definuje emóciu »závisť« (φθόνος)⁷ ako reakciu na šťastie druhého človeka, ktoré je zaslúžené.⁸ Závisť nás motivuje prekaziť jeho šťastie. Je to skrz-naskrz negatívna emócia, lebo neberie do úvahy to, že ten človek si svoje šťastie zaslúžil, a nemá ani ospravedlnenie, že by to bolo na závisťlivcov prospech. Jediným cieľom závisťi je prekaziť šťastie druhého. Úspešná závisť prináša radosť z jeho škody.⁹ Ukázkový biblický príklad tejto emócie máme v citáte z *Knihy múdrosti*:

φθόνῳ δὲ διαβόλου θάνατος εἰσηλθεν εἰς τὸν κόσμον
»Závisťou diabla vstúpila do sveta smrť« (*Múd 2,24*).

Pod pojem φθόνος sa zaraďuje aj miernejšia forma závisťi – »nežičlivosť«, nechota dopriať dobré veci druhým. Porozumieť tejto časti sémantického spektra nám pomôže pohľad na privatívnu odvodeninu tohto výrazu, ἄφθονος. Tá znamená nielen negatívne »nezávidiaci«, ale aj pozitívne »žičlivý, štedrý«. Často sa používa o vodných zdrojoch, ktoré poskytujú dostatok vody: ἄφθονος πηγή (»výdatný prameň«). Vďaka tomu môžeme lepšie porozumieť »závisťi« v kontexte charitatívnej činnosti:

ποιεῖ ἐλεημοσύνην
καὶ μὴ φθονεσάτω σου ὁ ὀφθαλμὸς ἐν τῷ ποιεῖν σε ἐλεημοσύνην
»Preukazuj milosrdenstvo / Dávaj almužnu,
a keď ju dávaš, nech tvoje oko nezavidí → nech tvoje oko nie je nežičlivé (*Tob 4,7*).

Ide tu zrejme o výzvu byť pri almužne štedrý – ako výdatný prameň.

2.2. (Spoločenská) nežičlivosť a žiarlivosť (o status)

Nežičlivosť, nechota dopriať dobré veci druhým, sa prejavuje aj v spoločenských a profesionálnych vzťahoch. Túto emóciu, ktorú Aristoteles takisto nazýva φθόνος, by sme v súčasnosti mohli nazvať ako »žiarlivosť o status«. Ide o túžbu byť jediným vlastníkom istej dobrej veci a prejavuje sa snahou zabrániť druhým v prístupe k nej.¹¹

Je tu istý rozdiel voči »pravej« závisťi. Tá sa dá vidieť u nepriviligovaných vrstiev, ktoré závidia privilegovaným. Táto »žiarlivosť o status« sa vyskytuje u elity, ktorá si žiarlivo chráni svoje privilégia. No hoci je tu rozdiel v spoločenských vrstvách, Aristoteles bol presvedčený, že ide o prejavy tej istej emócie.¹² To potvrdzuje aj úzus klasickej gréčtiny, ktorý hovorí o tejto

⁶ Mt 5,21-22a.

⁷ ARISTOTELES, *Rétorika* 2.10 1387b23-1388a30.

⁸ Pokiaľ ide o nezaslúžené šťastie, ide o »rozhorčenie« (τὸ νεμεσᾶν), ktoré je reakciou na systémovú nespravodlivosť. Je to emócia, ktorá nás vedie k snahe odstrániť túto nespravodlivosť. Aristoteles ju odlišuje od pravej závisťi. ARISTOTELES, *Rétorika* 2.9 1386b8-1387b22; KONSTAN, *The Emotions of the Ancient Greeks* (← pozn. 1), s. 111-113.

⁹ Tamtiež, s. 114-115.

¹⁰ KONSTAN, David: *Before Jealousy*, in: KONSTAN, David – RUTTER, N. Keith (eds.): *Envy, Spite and Jealousy: The Rivalrous Emotions in Ancient Greece*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2003, s. 7-27, o tomto s. 14.

¹¹ KONSTAN, *The Emotions of the Ancient Greeks* (← pozn. 1), s. 223, 231.

¹² CAIRNS, D. L.: *The Politics of Envy: Envy and Equality in Ancient Greece*, in: KONSTAN – RUTTER (eds.), *Envy, Spite and Jealousy* (← pozn. 10), s. 235-252, o tomto s. 242.

emócií aj v prípade najprivilegovanejšej »spoločenskej vrstvy« – bohov (φθόνος θεῶν), ktorí žiarlili na ľudské šťastie a nedopriali ľuďom priveda dobrých vecí.¹³

No neskôr stoici začali terminologicky rozlišovať: »pravou« závišťou (φθόνος) trpia neprivilegovaní, zatiaľ čo elitu trápi »žiarlivosť« (ζηλοτυπία). Toto rozlišovanie je azda bližšie nášmu modernému chápaniu. Aristoteles mal iste pravdu, keď videl rovnaký základ v obidvoch prejavoch. No predsa u privilegovanej vrstvy sa k závišti/nežičlivosti často pripája aj istá obava z možnej straty vlastného postavenia (ak by neprivilegovaní dosiahli to, čo chcú). Je to teda skôr komplexná emócia žiarlivosti než len jednoduchá závišť.

2.3. (Lúboštná) žiarlivosť

Keď hovoríme o žiarlivosti, nemôžeme samozrejme vynechať žiarlivosť v lúboštnom kontexte. Tu prichádzame k jednej zaujímavej veci – starovekí Gréci nepoznali lúboštnú žiarlivosť v našom modernom zmysle – t. j. kombináciu lásky, obavy zo straty náklonnosti milovanej osoby a závišti/nenávišti/hnevu voči úspešnému rivalovi.¹⁴ Na túto komplexnú emóciu, týkajúcu sa troch osôb, nemali osobitný výraz.¹⁵

Ba ani situačná analýza narušených lúboštných vzťahov, ktoré nám zachováva literatúra, nepotvrďuje prítomnosť žiarlivosti, ako ju chápeme dnes. Najbližšie k tomu majú situácie, keď sa žene nepáči sexuálna sloboda jej manžela. Motiváciou tu však zrejme nie je ani láska, ani obava z jej straty, ale skôr strach zo straty spoločenského postavenia, ktoré záviselo od manžela. Prípadne sa to interpretuje ako nežičlivosť (φθόνος) ženy, ktorá nedopraje manželovi radosti, ktoré mu zákon povoľuje.¹⁶

To bol pohľad na emócie ženy. Pohľad na to, čo prežíval muž, máme zachytený v *Septuaginte*. V knihe *Numeri* (Nm 5,15-18,25,29) sa nachádza opis rituálu, ktorému môže žiarlivý manžel podrobiť svoju manželku, keď pojme pochybnosti o jej vernosti a prinesie »obetu za žiarlivosť«. Tu grécki prekladatelia použili výraz ζηλοτυπία, ktorí stoici používali na vyjadrenie emócie privilegovaných, ktorí si strážia svoje výsady, svoje exkluzívne vlastníctvo istých dohier.

Lúboštná žiarlivosť – či φθόνος, alebo ζηλοτυπία – bola teda stále v sémantickom poli závišti/nežičlivosti.¹⁷

Predbežné zhrnutie:

Závišť	Nežičlivosť	Žiarlivosť o status	(Zárodočná) lúboštná žiarlivosť
φθόνος			?
-	-	ζηλοτυπία	?

3. Emócia ζήλος u Grékov a v Biblii

3.1. Hebrejské pozadie

V doterajšom výklade som predstavila toto spektrum emócií tak, ako ho vnímali Gréci. Biblické príklady, ktoré som uviedla, boli v súlade s gréckymi zvyklosťami. V *Biblii* však nachádzame jeden zaujímavý prekladateľský úkaz. V *Septuaginte*, starom gréckom preklade, sa výraz φθόνος vôbec nevyskytuje v starších častiach preložených z hebrejštiny. Máme iba zopár príkladov v neskorých knihách, ktoré boli pôvodne napísané v gréčtine. Hebrejský výraz *qin'ah* (קִינָאָה), ktorý vo veľkej miere zodpovedá uvedenému emocionálnemu spektru, grécki prekladatelia preložili buď ako ζηλοτυπία (v pasáži z *Numeri*, ktorú sme videli pred chvíľou), alebo častejšie ako ζήλος. Tento výraz však v gréckom svete označoval celkom inú emóciu. Skôr než budeme pokračovať v »žiarlivosti«, pozrime sa na ňu.

¹³ HARRISON, Thomas: *The Cause of Things: Envy and the Emotions in Herodotus' Histories*, in: KONSTAN – RUTTER (eds.), *Envy, Spite and Jealousy* (↵ pozn. 10), s. 143-163, o tomto s. 158; CAIRNS, *The Politics of Envy* (↵ pozn. 12), s. 249.

¹⁴ KONSTAN, *The Emotions of the Ancient Greeks* (↵ pozn. 1), s. 220-221.

¹⁵ Takáto situácia sa po prvýkrát objavuje až v latinskej literatúre Augustovho obdobia u básnika Horatia. KONSTAN, *The Emotions of the Ancient Greeks* (↵ pozn. 1), s. 241-243.

¹⁶ Ani veľké zavrhnuté ženy gréckych tragédií – Medea, Deianeira, Klytáimnéstra – netrpia našim typom žiarlivosti. Motiváciou ich činov je predovšetkým poníženie, ktoré volá po náprave. Porov. GOLDHILL, Simon: *Tragic Emotions: The Pettiness of Envy and the Politics of Pitilessness*, in: KONSTAN – RUTTER (eds.), *Envy, Spite and Jealousy* (↵ pozn. 10), s. 165-180, o tomto s. 167.

¹⁷ KONSTAN, *The Emotions of the Ancient Greeks* (↵ pozn. 1), s. 225-232.

3.2. Súťaživosť/horlivosť u Grékov

Emócia, ktorú Gréci nazývali ζήλος, nemá presnú paralelu v moderných jazykoch.¹⁸ Pracovne ju môžeme preložiť ako »súťaživosť« – no s upozornením, že v klasickom Grécku išlo o navýšosť pozitívnu emóciu,¹⁹ zatiaľ čo slovenský výraz »súťaživosť« máva mimo športového prostredia skôr negatívne konotácie.

Emócia ζήλος vzniká, keď vidíme dobré a čestné veci, ktoré patria iným a ktoré by sme chceli mať sami. »Súťaživosť« je trochu podobná závidia, ale odlišuje sa dôležitým prvkom: jej hybnou silou nie je to, že druhý má niečo dobré, ale že my to nemáme.²⁰ Motivuje nás teda k tomu, aby sme sa horlivo usilovali o získanie týchto dobrých vecí – tak, aby sme ich mali rovnako ako tí, ktorých obdivujeme. »Súťaživosť« je spojená s obdivom a napodobňovaním, v čom je celkom opačná závidia, ktorá sa spája s prejavmi znevažovania a ničenia.²¹

V niektorých kontextoch by sme mohli túto emóciu interpretovať ako »horlivosť, horlivú snahu (o niečo dobré)« – ale zase s varovaním: »horlivosť« nie je emócia samotná, ale činnosť, ku ktorej nás motivovala. Takýto prípad nachádzame aj v *Biblii* v *Liste Korintánom*, kde apoštol Pavol vyzýva:

Διώκετε τὴν ἀγάπην, ζηλοῦτε δὲ τὰ πνευματικά, μᾶλλον δὲ ἵνα προφητεύητε
 »Nasledujte lásku a horlivo sa usilujte aj o duchovné dary, najmä o prorokovanie« (1 Kor 14,1)

Klasický význam tejto emócie môžeme čiastočne vidieť aj na niektorých iných miestach, kde sa hovorí o horlivom podporovaní, nasledovaní či obhajobe istej veci, osoby alebo myšlienky, napr. keď Ježiš vyhnal predavačov z chrámu, učenici si spomenuli, že je napísané:

ὁ ζήλος τοῦ οἴκου σου καταφάγεται με
 »Strávi ma horlivosť za tvoj dom« (Jn 2,17; porov. Ž 68/69,10)

Toto boli opäť biblické príklady, kde mal výraz ζήλος viac-menej klasický význam.

3.3. *Biblia* a žiarlivý Boh

V *Biblii* však nachádzame veľa miest, kde sa dostávame mimo klasického významu. Pozrime sa teraz znova na ten hebrejský výraz *qin'āh* (קִנְיָה), ktorý je v pozadí. Tento výraz označuje »vášeň«, »vášnivé nadšenie« či »horlivosť«, čím sa prekrýva so sémantikou gréckeho ζήλος. Tento pomerne všeobecný hebrejský výraz môže označovať viaceré konkrétne emócie ako závišť a žiarlivosť aj o status, aj v ľúbostnom kontexte. A práve toto bolo rozhodujúce.

Boh *Starého zákona* je »žiarlivý« (קִנְיָה), pokiaľ ide o jeho ľud. Zároveň o ňom vieme, že svoj ľud hlboko miluje. To vnímali aj grécki prekladatelia, a tak stáli pred dilemou. Takúto žiarlivosť nemohli vyjadriť pojmami φθόνος či ζηλοτυπία, ktoré jednak označujú výlučne negatívne emócie, jednak pri nich absentuje spojenie s láskou. Zvolili ζήλος a príbuznú skupinu slov.²² Hebrejský a grécky ekvivalent sa prekrývajú významom »vášnivého zanietenia«. Pojem ζήλος bol navyše výhodný tým, že mal prevažne pozitívny význam, hoci v predbiblickej literatúre vôbec neoznačoval žiarlivosť ani nič podobné.

Príklady:

οὐ γὰρ μὴ προσκυνήσητε θεῶ ἐτέρω
 ὁ γὰρ κύριος ὁ θεὸς ζηλωτὸν ὄνομα θεὸς ζηλωτὴς ἐστίν
 »Nesmiete sa klaňať inému Bohu,
 lebo Pán, Boh, ktorého meno je Žiarlivec, je žiarlivý Boh« (Ex 34,14).

τάδε λέγει κύριος παντοκράτωρ
 ἐζήλωκα τὴν Ἱερουσαλημ καὶ τὴν Σιων ζήλον μέγαν
 »Toto hovorí Pán Vševládca:
Žiarlim/Horím veľkou žiarlivosťou na Jeruzalem a na Sion« (Zach 1,14).

¹⁸ ARISTOTELES, *Rétorika* 2.11 1388a31-1388b30.

¹⁹ »Súťaživosť« bola prirodzenou súčasťou verejného života v demokratických mestských štátoch a ako taká nebola principiálne spochybňovaná. GILL, Christopher: *Is Rivalry a Virtue or a Vice*, in: KONSTAN – RUTTER (eds.), *Envy, Spite and Jealousy* (← pozn. 10), s. 29-51.

²⁰ KONSTAN, *The Emotions of the Ancient Greeks* (← pozn. 1), s. 224.

²¹ SAID, Suzanne: *Envy and Emulation in Isocrates*, in: KONSTAN – RUTTER (eds.), *Envy, Spite and Jealousy* (← pozn. 10), s. 217-234, o tomto s. 220-221.

²² MOST, Glenn: *Epicinian Envy*, in: KONSTAN – RUTTER (eds.), *Envy, Spite and Jealousy* (← pozn. 10), s. 123-142, o tomto s. 125.

Takto sa zrodila európska žiarlivosť, ktorá sa v neskorej latinčine začala nazývať výrazom odvodeným od gréckeho ζήλος – *gelosia* (*ge-* vyslovnované palatalizovane).²³ Tento výraz potom prešiel do románskych jazykov a angličtiny (tal. *gelosia*, fr. *jalousie*, angl. *jealousy*). Táto komplexná emócia sprevádzajúca exkluzívny vzťah lásky nesie nepochybné dedičstvo biblických konotácií.²⁴

3.4. Opäť o závisť

To, že prekladatelia *Septuaginty* zvolili výraz ζήλος (a príbuzné) na označenie Božej žiarlivosti v kontexte lásky, malo svoje dobré opodstatnenie. V gréčtine nebol osobitný výraz s potrebnou sémantikou a toto rozšírenie sémantického poľa výrazu ζήλος bolo nenásilné. Ale prečo ten istý výraz používali aj na označenie praobyčajnej ľudskej závisť, nežičlivosti a žiarlivosti o status, kde bol zodpovedajúci grécky výraz φθόνος?

Uvediem dva príklady závisť:

ἐγένετο δὲ αὐτῷ κτήνη προβάτων καὶ κτήνη βοῶν καὶ γεώργια πολλά.

ἐζήλωσαν δὲ αὐτὸν οἱ Φυλιστιμ

»(Izák) mal stáda oviec a dobytku a mnoho polí. A Filištínci mu závideli« (Gn 26,14).

καὶ εἶδον ἐγὼ σὺν πάντα τὸν μόχθον καὶ σὺν πᾶσαν ἀνδρείαν τοῦ ποιήματος

ὅτι αὐτὸ ζήλος ἀνδρὸς ἀπὸ τοῦ ἑταίρου αὐτοῦ

»Videl som všetku námahu a všetku statočnú prácu,

ako vzbudzuje závisť jedného proti druhému« (Kaz 4,4).

Prečo použili ζήλος (a odvodeniny) namiesto φθόνος (a odvodeniny)? Dôvodom možno bolo to, že chceli zachovať korešpondenciu »jedno jedným«, teda prekladať jeden hebrejský výraz jedným gréckym. Takisto je možné, že tu išlo o všeobecný helenistický posun: Výraz ζήλος mal v klasickom období pozitívny význam ako »súťaživosť«, »horlivá snaha« získať dobré veci, ktoré vidíme u druhých. Táto emócia sa podobala na závisť v tom, že pozerala na to, čo má druhý, ale odlišovala sa túžbou získať si to pre seba, nie zničiť to u druhého. V helenistickom období však filozofi začali poukazovať na to, že ani táto emócia nie je až taká dobrá. Pozerá totiž na to, čo majú druhí – hľadá dobro mimo ľudskej duše.²⁵

No nech bolo dôvodom čokoľvek, výsledkom je to, že výraz ζήλος v *Biblii* pokrýva celé spektrum emócií, ktoré sme tu preberali:

Závisť	Nežičlivosť	Žiarlivosť o status	Lúboštná žiarlivosť	Horlivosť
		φθόνος	?	-
-	-	ζηλοτυπία	?	-
-	-	-	-	ζήλος (klas.)
ζήλος (<i>Biblia</i>)				

4. Záver pre prekladateľskú prax

Na záver by som chcela z tohto prehľadu vyvodit niekoľko podnetov pre súčasnú prax slovenských biblických prekladov. Vieme, že pri preklade výrazov označujúcich emócie musíme byť opatrní. Sú tu rozdiely aj v kultúrnom vnímaní, aj v sémantickom zábere (ak máme výrazy, ktoré sa prekrývajú). Na to, aby sme urobili dobrý preklad, teda vždy musíme urobiť situačnú analýzu.

(1) Pri biblických prekladoch však býva ten problém, že prekladatelia majú radi korešpondenciu »jedno jednému« – teda na preklad jedného výrazu pôvodiny používať jeden výraz prijímateľského jazyka. Túto tendenciu vidíme aj v moderných slovenských prekladoch. Výraz ζήλος, ako sme videli, v *Biblii* pokrýva celé spektrum emócií »závisť – nežičlivosť – žiarlivosť obojeho druhu – horlivosť«. Ale akoby automaticky predvolený (>defaultný<) preklad je »horlivosť«, hoci neraz by podľa kontextu bol lepším ekvivalentom »žiarlivosť«:

²³ V neskorej latinčine sa explozívny v slabikách *ge, gi, ce, ci* palatalizovali. Táto zmenená výslovnosť sa občas prejavovala neštandardnou ortografiou ako *sykavka*, napr. *septuazinta = septuaginta*. To sa pravdepodobne spätne uplatnilo aj pri spracovaní gréckeho *zēlos* s pravou *sykavkou*.

²⁴ KONSTAN, *The Emotions of the Ancient Greeks* (↵ pozn. 1), s. 351, pozn. 21.

²⁵ GILL, *Is Rivalry a Virtue or a Vice* (↵ pozn. 19), s. 37, 48-49.

θεὸς ζηλωτῆς καὶ ἐκδικῶν κύριος (*Nah* 1,2)
 »Hospodin je horlivý a trestajúci Boh« (*Ekum*),²⁶
 »Pán je žiarlivý a pomstivý Boh« (*Kat*).²⁷

(Samozrejme, pokiaľ ide o ľudí a vyslovene negatívny kontext, prekladatelia používajú aj ekvivalenty »žiarlivosť« a »závisť«.)

(2) V neskorých knihách *Starého zákona* a v *Novom zákone* výrazy φθόνος aj ζηλος synonymne označujú spektrum »závisť – nežičlivosť – žiarlivosť o status«. Preto nie je rozumné pridržiavať sa zásady »jedno jedným« a prekladať φθόνος ako »závisť« a ζηλος ako »žiarlivosť«, pokiaľ ide o ten istý situačný typ. Napríklad:

οἱ πατριάρχαι ζηλώσαντες τὸν Ἰωσήφ ἀπέδοντο εἰς Αἴγυπτον (*Sk* 7,9)
 »Patriarchovia žiarlili na Jozefa a predali ho do Egypta« (*Kat, Evan*,²⁸ *Ekum*).

ἐγίνωσκεν γὰρ ὅτι διὰ φθόνον παραδεδώκεισαν αὐτόν (*Mk* 15,10)
 ἦδει γὰρ ὅτι διὰ φθόνον παρέδωκαν αὐτόν (*Mt* 27,18)
 »(Pilát) vedel, že ho (= Ježiša) vydali zo závisť« (*Kat, Evan, Ekum*).

Máme tu analogické situácie – skupina ľudí (Jozefovi bratia, veľkňazi) sa vo svojich privilegiách cíti ohrozená vzostupom niekoho »nového«. To je priam modelová situácia žiarlivosti o status, nejde o jednoduchú závisť (= závidím niekomu to, čo ja nemám). Bolo by teda dobré v oboch prípadoch prekladať výrazom »žiarliť/žiarlivosť«, lebo zrejme ide o tú istú emóciu.

(3) Pri preklade výrazov označujúcich emócie teda nemôžeme lipnúť na slovách, ale musíme robiť situačnú analýzu. Lenže nemali by sme sa odtúlať príďaleko. Každý výraz totiž predsa len má svoje obmedzené spektrum. Toto sa zdá byť samozrejme, ale nemusí to tak byť. Vrátim sa k príkladu, ktorý sme mali na začiatku:

ποιεῖ ἐλεημοσύνην
 καὶ μὴ φθονεσάτω σου ὁ ὀφθαλμὸς ἐν τῷ ποιεῖν σε ἐλεημοσύνην
 »Preukazuj milosrdenstvo / Dávaj almužnu,
 a keď ju dávaš, nech tvoje oko nezávidí → nech tvoje oko nie je nežičlivé« (*Tob* 4,7).

Toto bola moja situačná analýza, ktorá zvolila jeden zo známych prekladových ekvivalentov výrazu φθονέω. V slovenskom ekumenickom preklade²⁹ však čítame »keď preukazuješ milosrdenstvo, nepozerať roztrpčene«. Prekladatelia akoby vnímali, že ide o nejakú negatívnu emóciu, ale slovné netrafili do tej časti spektra, ktorú pokrýva φθόνος (»závisť, nežičlivosť, žiarlivosť o status«).

Zhrnutie: Práca s emóciami je ťažká – nielen v reálnom živote, ale aj v prekladateľstve. Pri preklade však máme niekoľko pomôcok: (1) sémantickú analýzu jednotlivých lexém (ako som to načrtla v tomto príspevku) a (2) situačnú analýzu konkrétnej textovej pasáže. S týmito dvoma postupmi by sme mali zvládnuť preklad všetkých emócií.

Zhrnutie

Emócie predstavujú prekladateľskú výzvu. Hoci sú vlastné všetkým ľuďom, rôzne kultúry majú rôzny zoznam emócií, ktoré si uvedomujú a pomenúvajú. Ale aj pri emóciách, ktoré vnímajú obe kultúry, býva rozdiel v sémantickom zábere. Prekladateľ sa teda nemôže spoliehať na ekvivalenciu »jeden výraz jednému« a ako prvý krok musí urobiť sémantickú analýzu lexémy. Príspevok analyzuje grécke výrazy φθόνος, ζηλοτυπία a ζηλος u starých Grékov a v *Biblii*, ktoré pokrývajú spektrum emócií »závisť – nežičlivosť – žiarlivosť o status – ľúbostná žiarlivosť – súťaživosť/horlivosť« s komplexnou ekvivalenciou. Je pozoruhodné, že pojem ľúbostnej žiarlivosti sa objavuje po prvýkrát v *Biblii*, kde Boh žiarli na svoj milovaný ľud. Situácie v staršej gréckej literatúre, kde by sme my predpokladali ľúbostnú žiarlivosť, boli interpretované ako prejav závisť. Prekladatelia *Septuaginty* použili výraz ζηλος, hoci ten označoval inú emóciu, približne »horlivosť«. Zbližovanie výrazu ζηλος s lexémami φθόνος a ζηλοτυπία však pokročilo ešte ďalej a stali sa synonymnými. Preto druhý krok, ktorý musí prekladateľ emócií urobiť, je situačná analýza konkrétnej textovej pasáže. Až potom je nádej, že interpretácia emócií bude správna.

²⁶ *Biblia: Slovenský ekumenický preklad s deuterokánonickými knihami*, 4. (2. opravené) vydanie, Banská Bystrica: Slovenská biblická spoločnosť, 2012.

²⁷ *Sväté písmo Starého i Nového zákona*, Rím: Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda, 1995 (katolícky preklad Slovenskej liturgickej komisie pri Spolku sv. Vojtecha na základe *Neovulgáty*; ¹1986).

²⁸ *Biblia: Písmo Sväté Starej a Novej zmluvy*. Preklad komisie Slovenskej evanjelickej cirkvi a. v. z r. 1978, Londýn: Spojené biblické spoločnosti, 1979 (¹1942).

²⁹ Katolícky preklad je podľa *Vulgáty*, ktorá má kratšie čítanie a túto časť vynecháva.